

УДК 35 : 314.74

М. В. НІКІШИНА

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ ІНТЕГРАЦІЇ ІМІГРАНТІВ В УКРАЇНІ

Висвітлено проблеми інтеграції іммігрантів з використанням результатів проведеного автором соціологічного опитування. Запропоновано ключові підходи до вироблення рішень з боку держави.

In the article with the use of results of the sociological questioning of problems of integration of immigrants conducted an author. With the purpose of their decision the key going is offered near making of decisions from the side of the state.

Ключові слова: *міграція, іммігранті, міграційна політика, інтеграція іммігрантів.*

Міжнародна міграція є невід’ємним елементом процесів глобалізації. Разом з іншими чинниками глобалізації, міжнародна міграція привносить якісно новий зміст і динамічність сучасним міжнародним відносинам і світовій політиці.

Міграційні потоки впливають на соціально-політичний устрій держави та національну ідентичність її громадян, систему внутрішньодержавних відносин і політичну культуру, на людський потенціал суспільства. Міграційна політика багатьох країн передбачає послідовне та ефективне реагування на виклики та можливості, які пов’язані з міграцією. Найважливішими завданнями, що стоять практично перед усіма країнами світу у сфері регулювання міграційних потоків, є мінімізація стихійного розвитку даних процесів, зниження їх негативного впливу, тому держави шукають стратегії, розвивають механізми та необхідні інструменти для ефективного управління міграцією.

Іммігранти та їх об’єднання розглядаються як політичні актори, які беруть безпосередню участь у політичному житті держав або стають суб’єктами дії різних політичних сил у приймаючих країнах. Оскільки у зв’язку з цим гостро постає питання інтеграції іммігрантів у суспільство і соціально-політичну систему національних держав [1, с. 431], органи державної влади спрямовують свою діяльність на створення умов інтеграції та адаптації іммігрантів, які постійно або тимчасово перебувають у країні.

Україна сьогодні також належить до держав, що приймають значні потоки іммігрантів: останнім часом країна для багатьох мігрантів стає метою, а не лише транзитним пунктом. Категорії та канали імміграції надзвичайно різноманітні: фахівці, що працюють на багатонаціональні компанії та міжнародні організації, кваліфіковані працівники різних професій, студенти, біженці, ті, хто шукають притулку, нелегальні мігранти з Африки, Близького Сходу і Азії, з республік колишнього Радянського Союзу. Однак поки що в Україні саме поняття “інтеграція”

в контексті проблем міграції практично не використовується, неясними залишаються зміст і тривалість процесу інтеграції, його етапів, сутність механізмів та інститутів, роль в інтеграції самих іммігрантів і суспільства прийому.

Усе це визначає актуальність проблем імміграції взагалі та інтеграції іммігрантів зокрема. Ці питання набувають особливої актуальності ще й тому, що в Україні до теперішнього часу відсутня зважена і збалансована міграційна політика, в якій були б прописані ключові позиції та роль кожного з учасників міграційних процесів.

Оскільки розробка такої політики можлива лише за умови надійного інформаційного й наукового забезпечення, украй важливою для ухвалення ефективних управлінських рішень видається соціологічна інформація про процеси входження мігрантів в український соціум.

Метою статті є висвітлення важливих проблем інтеграції іммігрантів з використанням результатів проведеного соціологічного опитування та пропозиція підходів до вироблення політичних рішень з боку держави.

Інтеграція – це процес, під час якого іммігранти перетворюються на складову частину суспільства і як індивіди, і як групи. Сутність інтеграції полягає в діалозі між прибулим і корінним населенням [2, с. 10]. У процесі інтеграції іммігранти опановують професійні, мовні та соціальні навички, необхідні для їх ефективної праці й соціального життя у новому суспільстві. У той же час вони можуть розраховувати на базовий рівень захисту своїх інтересів і прав, а також зберігати основні елементи своєї етнічної ідентичності [1, с. 432].

Інтеграція іммігрантів визнана однією з найбільших труднощів, які виникають у багатьох державах і суспільствах у всьому світі. Інтеграція є результатом взаємодії іммігрантів та приймаючої сторони і залежить від можливостей і обмежень, з якими іммігранти стикаються в суспільстві прийому, загальних економічних і соціально-побутових умов у новій країні, її міграційної політики. Проте це необхідна передумова для соціальної єдності й економічного просування [3, с. 14].

Держави значно відрізняються за їх підходами, програмами і політичними пріоритетами до інтеграції іммігрантів, однак при всіх відмінностях зазвичай зосереджуються на трьох загальних вимірах: соціально-економічний, який може включати сфери пріоритету, такі як доступ до ринку праці, освіти, житла і здоров'я; політико-правовий, що звертається до питання ступеня участі у політичному житті співтовариства; і культурно-релігійний, яке пов'язане з культурними та релігійними правами іммігрантів [4, с. 6].

На з'ясування саме цих аспектів було спрямоване проведене опитування, що відбувалося протягом 2008 р. у м. Харкові за допомогою Харківського центру консультування мігрантів. Слід відмітити, що особливістю результатів проведеного опитування є відсутність відповідей респондентів на деякі ключові запитання. Можна припустити, що приховування інформації може бути наслідком негативного досвіду довіри до влади та утисків у минулому багатьох іммігрантів і більшості біженців, оскільки деякі з них приїжджають з країн, де панують безлади, де відсутня свобода слова або свобода вибору.

В опитуванні взяли участь 55 осіб, з яких 38 чоловіків (69,1 %) та 17 жінок (30,9 %), віком 25–44 років. Респонденти походили із Судану, Кенії, Ірану, Грузії, Бангладешу;

більшість із них становили афганці, ефіопи, таджиків. Серед опитаних 60 % сповідували іслам, 26 – християнство, 14 % ухилилися від відповіді.

Перебували в Україні від року до двох понад третина респондентів (36,4 %), до п'яти років – 29,1 % (у Харкові, відповідно, 38,1 та 33,3 %). Більше п'яти років в Україні проживають 27,3 % опитаних (у Харкові – 19 %). Місцем постійного мешкання для 71 % опитаних є місто, 3,6 % проживають у селі, ухилилися від відповіді 25,5 %.

Громадянство України на момент проведення опитування мали вісім мігрантів (14,5 %). Іноземцями були 38 осіб (69,1 %), особами без громадянства – 8 (14,5 %).

Найчисленнішими серед респондентів виявилися особи з вищою освітою – 42,6 %; 14,8 % мали незакінчену вищу освіту, близько 13 % – середній професійний (технікум) та початковий професійний освітній рівні (ПТУ), 14,8 % – загальну середню освіту (середня школа) й тільки 1,9 % – неповну середню освіту. Тобто освітній потенціал опитаних був доволі високим.

Перед прибуттям в Україну певне уявлення про умови життя на новому місці проживання мали 34,5 % респондентів, дещо знали про країну призначення 43,6 % опитаних, а 21,8 % нічого не знали про життя в Україні.

Причинами прибуття 15,1 % опитаних назвали намір отримати освіту, 28,3 – з метою заробітку, 37,7 – утікали від війни та 33,9 % – від міжетнічних конфліктів.

Причини вибору мігрантами міста Харкова як місця проживання розподілилися таким чином: їхали до родичів – 7,5 %; жили тут раніше – 2,5 %; сподівалися на отримання роботи – 40 %; обрали за порадою родичів, знайомих, друзів – 27,5 %; привабив хороший клімат – 5 % (30 % не надали відповіді).

Для характеристики облаштування мігрантів важливим показником є набір проблем, які їм довелося розв'язувати одразу після прибуття в Україну. На першому місці виявилася житлова проблема (70,9 %), на другому – пошук відповідної роботи (67,3 %). Далі йшли питання отримання прописки, реєстрації (43,6 %), громадянства (30,91 %), влаштування дітей до виховних та навчальних закладів (29,1 %), отримання медичної допомоги (9,1 %). Лише 7,3 % опитаних не зауважили жодних проблем.

Характеризуючи проблеми, актуальні дотепер, тільки 14,5 % респондентів заявили, що таких проблем немає. Водночас для переважної більшості опитаних (78,2 %) першочерговою проблемою залишається житлова, для 30,91 % – реєстрація (прописки) і ще для такої ж кількості – робота.

У процесі розв'язання своїх проблем респонденти зверталися передусім до управління міграційної служби (81,8 %), апелювали до неурядових організацій (56,4 %), місцевих органів влади (45,5 %), зверталися до родичів, друзів, знайомих (43,6 %) та діаспори (12,7 %). При цьому допомогу від родичів, друзів, знайомих отримали 45,5 % респондентів, від місцевих органів влади – 27,3, від міграційної служби – 63,6, від громадських організацій – 58,2, від діаспори – 14,5 %. Зверталися, але не отримали жодної допомоги – 5,5 %. Отже, структура звернень та отримання допомоги практично збігаються.

Важливим показником соціального самопочуття мігрантів є оцінка свого матеріального становища: більш як 55 % вважають його дуже скромним, 41,8 % почувуються більш-менш прийнятним.

Основним джерелом прибутків для половини мігрантів є робота за наймом;

20 % займаються приватним підприємництвом; 1,8 % є самозайнятими (купівля-продаж товару, ремонт квартир, побутової техніки тощо); 3,6 % отримують пенсію або допомогу; на допомогу родичів розраховують 6 %.

Важливим аспектом інтеграції є доступ до ринку праці. Серед тих, хто відповів на це запитання, нині працюють 54,7 %, не працюють – 18,9, шукають роботу – 20,8 %. Серед тих, хто працює, 20 % мають постійну роботу, 35,6 – тимчасову, 24,4 працюють самостійно, а 20 % задовольняються поденними підробітками. Тих, хто працює на підприємствах (в організаціях) виявилось 62,8 %, – “на себе” – 37,2 %.

На жаль, іммігранти часто працюють без офіційного оформлення трудової діяльності. Мають запис у трудовій книзі тільки 17,5 % опитаних, а письмовий договір підряду, але без запису в трудовій книзі, – 12,5 %; працюють за усною домовленістю – 70 %. Що стосується причин такої ситуації, то третина іммігрантів, не оформлених офіційно на роботі, заявили, що немає такої необхідності, 40 % указали, що за характером їхньої роботи офіційне оформлення не передбачене, своє особисте небажання відмітили 3,3 %. За таких умов не дивно, що третина мігрантів стикалася з випадками невчасної виплати заробітної плати, а половина – з випадками довільного її зменшення при остаточному розрахунку за виконану роботу.

Проблему працевлаштування мігранти зазвичай вирішували самотужки (50,9 %) або за сприяння родичів та знайомих (16,4 %). За допомогою до міграційної служби із цього приводу зверталися лише 11,3 % опитаних. Жоден з респондентів не скористався послугами кадрових агентств і служби зайнятості, переважно тому, що поширеною є думка про марність таких звернень.

Пошуки першої роботи були для іммігрантів досить тривалими. Лише 8,2 % з них одразу знайшли роботу; 24,5 % заявили, що не всі члени сім'ї знайшли роботу одразу; 38,9 % повідомили, що всім працездатним членам родини довелося шукати роботу досить довго. Майже третина респондентів відзначили, що їм відмовляли в прийомі на роботу через відсутність реєстрації, громадянства, посвідки на проживання.

Отримані під час опитування дані свідчать, що житлова проблема розв'язана лише в 9 % респондентів, у той час як 72,7 % не можуть її подолати. Придбали (побудували) житло за власний кошт 5,5 % респондентів, отримали житло від місцевої влади – 3,6 %, живуть з родичами – 1,8, орендують житло – 20 %.

Окремий блок запропонованої мігрантам анкети містив інформацію про доступність соціальних послуг. Так, серед іммігрантів, котрі мають дітей, які хотіли здобути вищу освіту, 23,6 % вважали, що для реалізації цього наміру немає перешкод, тоді як 67,3 % дотримувалися протилежної думки. Респонденти відмічали, що на заваді стають передовсім матеріальні труднощі (56,4 %), а також відсутність паспорта (5,5 %), реєстрації (20 %) та громадянства (14,5 %).

Труднощі з отриманням медичної допомоги відмітили 45,5 % іммігрантів, 27,3 % таких проблем не відчули (для 25,5 % це на даний час неактуально).

Проблеми з оформленням пенсії були в 1,82 % респондентів, 5,5 % таких проблем не мали (для 80 % це не актуально). Труднощі були пов'язані передусім з відновленням документів – 23,64 %; бюрократичними процедурами – 38,18 %; відсутністю прописки – 20,0 %; відсутністю громадянства – 16,36 %.

У рейтингу проблем, які на сьогодні є найбільш болючими для респондентів,

перше місце належить житловій (70 %), друга за значенням – проблема прописки (реєстрації) (44 %), далі – пошук роботи (36 %), а також фінансова проблема (28 %).

Отже, значущість специфічних проблем іммігрантів сьогодні, порівняно з початковим періодом після прибуття в Україну, залишилася незмінною.

Питанням реєстрації та громадянства було присвячено наступний блок анкети. Отримані відповіді свідчать, що набуття громадянства 63,6 % опитаних розглядають як розширення своїх прав і можливостей, 7,3 % пов'язують з ним поліпшення перспектив працевлаштування за фахом, 5,5 % – вищий рівень заробітків і добробуту. Зауважимо, що третина респондентів не відповіли на це запитання, пояснивши це тим, що поняття “громадянство України” для них незрозуміле.

Щодо прописки (реєстрації), то респонденти відзначили багато проблем, передусім велику кількість різних довідок і документів (50 %), багаторазове відвідування різних інстанцій (46,9 %), вимоги хабарів (25 %), великі черги в паспортному столі (18,7 %), незрозумілі вимоги до правил оформлення, які висуваються різними чиновниками (15,6 %).

За таких умов цілком очікуваним було те, що 68,9 % респондентів, які дали відповідь на запитання, зізналися у використанні “обхідних шляхів” під час отримання реєстрації, а 61,4 % відверто зазначили, що купували довідки й інші документи для оформлення прописки за гроші.

Що стосується набуття громадянства, то відповіді респондентів також засвідчили високий рівень бюрократизованості цього питання: від них вимагали дуже багато різних довідок і документів – 45,2 %; не могли відновити документи – 32,3 %; не вистачало документів, потрібно було їхати за довідками – 22,6 %.

Для з'ясування характеру взаємовідносин з навколишнім соціальним середовищем, до якого мають адаптуватися іммігранти, респондентам було запропоновано оцінити рівень доброзичливості у ставленні до них з боку місцевої громади.

На думку респондентів найкраще до них налаштовані колеги по роботі – 56 %, тобто ті, з ким вони щоденно взаємодіють, працюючи над спільною справою: серед них зовсім немає тих, хто ставиться до іммігрантів погано, найвищий відсоток налаштованих доброзичливо. Ставлення місцевого населення загалом, як і місцевої влади, переважно байдуже – 55 та 57 % відповідно, а правоохоронних органів – найгірше – 69 %.

Зазнавали дискримінації за національною ознакою 80 % опитаних мігрантів і лише 20 % такої дискримінації не відчували.

На думку респондентів, для розв'язання проблем міжнаціональних відносин влада повинна забезпечити створення для представників усіх народів рівні умови життя (63,4 %), цілеспрямовано боротися зі злочинними угрупованнями, організованими за національною ознакою (34 %), допомагати в розвитку національних культур і мов (34 %).

Успіх чи неуспіх інтеграції мігрантів дає змогу оцінити відповідь на останнє запитання анкети: якби Вам довелося починати спочатку, чи переїхали б Ви до України (Харькова) знов? Майже половина іммігрантів (43,6 %) відповіла ствердно, 5,5 % залишилися б на попередньому місці проживання, 29 % здійснили б переїзд до іншої країни, кожний п'ятий (21,8 %) не зміг визначитися з відповіддю. Таким

чином, імміграція в Україну для більшості іммігрантів не перетворилася на успішну життєву стратегію.

Загальний погляд на результати анкетування доводить до висновку, що для України міжнародна міграція стала проблемою, яка не отримала ще повного осмислення та адекватних рішень з боку держави.

Ураховуючи, те, що Україна позиціонує себе сьогодні, в першу чергу, як правова держава, що прийняла на озброєння демократичні європейські цінності, нездатність державних інститутів у наданні допомоги іммігрантам і біженцям, залишення їх у невизначеному стані, веде до невиконання прийнятих міжнародних зобов'язань, знижує міжнародний престиж країни.

Отримані під час опитування дані свідчать, що проблеми іммігрантів, які бажано залишитися в Україні, розв'язуються повільно, увага до них з боку держави недостатня, здійснювані владою заходи здебільшого безсистемні та малорезультативні. Така ситуація, поряд з неврегульованістю правового статусу значної кількості іноземних громадян та осіб без громадянства, може збільшувати небезпеку виникнення конфліктів соціального й міжетнічного характеру, тому незалежно від спрямованості державної міграційної політики, провідне місце має належати адаптації та інтеграції іммігрантів.

Це ключове питання виходить за рамки власне міграційної політики й має вирішуватися цілим комплексом заходів освітнього, культурного, соціального характеру, умовою реалізації яких повинна бути боротьба з дискримінацією. Без ясної і зрозумілої політики інтеграції, прийнятної і для корінного населення, і для іммігрантів, забезпечити суспільну єдність неможливо.

Виходячи із цього, українській державі вкрай необхідно розробити стратегію інтеграції іммігрантів у суспільство, метою якої повинно стати створення політичних і соціальних умов, за яких іммігранти не тільки будуть відчувати себе в безпеці, але й зможуть мати можливість робити внесок в економічний, соціальний, культурний і політичний розвиток країни.

При артикуляції цілей, завдань і пріоритетів політики інтеграції, розробці її інструментів і механізмів необхідно враховувати відмінності в суб'єктивних стратегіях адаптації представників різних етнічних груп іммігрантів, їх об'єктивну здатність до інтеграції. Важливою запорукою успішної інтеграції мігрантів має бути співпраця між державними органами країни-реципієнта, акторами громадянського суспільства та самими мігрантами. Необхідно виховувати місцеве населення в дусі толерантності до іммігрантів, забезпечувати ставлення до них як до частини постійного населення держави.

У перспективі подальших досліджень буде розглянуто питання про визначення правових та організаційних підходів у розробці політики інтеграції іммігрантів.

Література:

1. *Таран П.* Управление миграцией: ключ к будущему России / П. Таран // Миграция и развитие : матер. междунар. конф. : в 2 т. – М. : МГУ. – 2007. – Т. 2. – 2007. – С. 426–432.
2. Economic migration, social cohesion and development : towards an integrated

approach. Thematic Report. 8-th Council of Europe Council of Ministers Responsible for Migration Affairs Kyiv, 4-5 September 2008, CDMG (2008) 45. – 176 p.

3. *Bosswick W., Heckmann F.* Integration of migrants: Contribution of local and regional authorities. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. Dublin. – 2006. – 45 p.

4. *Penninx R.* Integration of Migrants: Economic, Social, Cultural and Political Dimensions. European Population Forum 2004 : Population Challenges and Policy Responses. Background paper for the UNECE Conference 12 – 14 January 2004, Geneva. – 33p.

Надійшла до редколегії 05.10.2009 р.